

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 24ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1997

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗ

ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΗΣ 25ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1821

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗ

Στόν πρώτο εορτασμό τῆς 25ης Μαρτίου στή γεραρή αὐτὴ αἴθουσα πρὶν ἀπὸ ἀκριβῶς 70 χρόνια ὁ Κωνσταντῖνος Ζέγγελης διερωτᾶται: «Ἦτο ἀπλῶς εὐτυχὴς σύμπτωσης ὅτι ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἀθηνῶν τὴν ὁποίαν ἐκλείσεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὸ 530 ἐξέλεξε τὴν 25η Μαρτίου τοῦ παρελθόντος ἔτους, τὴν ἡμέραν τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας ἵνα φωνήσῃ ἐκ νέου;» Καὶ ἀπαντᾷ: «Ὁχι βέβαια. Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἐλληνικὴ πατρίς ὑπῆρξαν ἀείποτε ιδέαι ἀχώριστοι».

Τρία χρόνια ἀργότερα, τὸ 1930 ἀπὸ τὸ βῆμα αὐτὸ ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς λέγει: «Καὶ σήμερα διὰ τοῦ στόματος τῆς πανελληνίου ψυχῆς λαλοῦμεν. Καὶ ἡ Ἀκαδημία τὰς πύλας της ἀνοίγει διὰ τὴν ψυχὴν αὐτὴν καὶ μὲ αὐτὴν πανηγυρίζει σήμερον».

Τὸ 1951 ἀπὸ τὸ ἴδιο βῆμα ὁ Γεώργιος Μαριδάκης διατυπώνει τὴ γνώμη ὅτι «ὁ ὁμόθυμος καὶ αὐθόρμητος οὗτος συναγερμὸς ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἐμπρακτον ἐκδήλωσιν τῆς εὐρωπαϊκῆς ιδέας». Καὶ στὴ συνέχεια μνημονεύει ἐπιστολὴν ποὺ ἔστειλε ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδατὸς τὸ 1825 στὸν Canning «θὰ εἶναι ἐπίσης ἡ Ὑμετέρα ἐξοχότης σύμφωνος μὲ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ Ἑλλάς, θᾶττον (ῆ) βράδιον θὰ καταλήξῃ νὰ εἶναι ἡ φυσικὴ

σύμμαχος τῆς Τουρκίας, ὅταν ἡ Τουρκία θὰ γνωρίσῃ καλύτερα τὰ συμ-
φέροντά της».

Πόσο ἀπόλυτα καίριες καὶ ἐπίκαιρες ἤχοῦν οἱ ἐπισημάνσεις αὐτές.

Σήμερα ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν συνεορτάζει τὸ Εἴκοσι Ἑνα, τὸν Εὐ-
αγγελισμό τῆς Θεοτόκου καὶ τὴν 71ῃ ἐπέτειο τῶν γενεθλίων της. Στὰ
70 χρόνια ποὺ γιορτάζεται ἡ 25 Μαρτίου στὴν αἴθουσα αὐτή, ἐκφωνή-
θηκαν ὑπέροχοι λόγοι ἀπὸ γίγαντες τοῦ πνεύματος. Λόγοι ὑπερχειλί-
ζοντες ἀπὸ ἐθνικὴ αὐτοσυνειδησία. Λόγοι θαυμαστικοὶ γιὰ τὴν ἀνθεκτι-
κότητα τῆς γλώσσας καὶ τῆς πίστεως μας, γιὰ τὸ βάθος τῆς ἐθνικῆς μας
ταυτότητας στὴν ἱστορία, γιὰ τὸ ἄσβεστο πάθος μας γιὰ ἐλευθερία, ὡς
ὑπέρατο ἠθικὸ ἀγαθό. Ὑμνήθηκε μὲ ὑπέροχο τρόπο κάθε πτυχὴ τοῦ
21, τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς, τῶν ἀρετῶν τοῦ γένους μας. Τὸ 21 ἐξακολου-
θεῖ νὰ εἶναι δροσερὴ καὶ ἀστείρευτὴ πηγὴ ἐμπνεύσεως καὶ φρονηματι-
σμοῦ γιὰ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ λαοῦ μας. Ἐκεῖνα τὰ σκληρὰ χρό-
νια κι ἄλλα ἐξίσου σκληρὰ ποὺ ἀκολούθησαν μέχρι τίς μέρες μας μᾶς
δίδαξαν ὅτι μπροστὰ στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία κάθε ἄλ-
λῃ μέριμνα χλωμιάζει. Κι ἂς μὴ ξεχνᾶμε ὅτι τὸ ἔθνος μας, μὲ τὸ καθο-
λικὸ μυθικὸ του ὑποσυνείδητο καὶ μὲ τὴν καθολικὴ του ἱστορικὴ συνεί-
δηση τὸ δημιουργήσε τὸ κοντύλι ἐνὸς ποιητῆ. Εἴμαστε ὅλοι μας παιδιὰ
τῆς ὁμορφότερης ἐθνογονίας.

Πρὶν ἀναφερθῶ στὰ σημερινὰ δύσκολα χρόνια θὰ μνημονεύσω μιὰ
ιδιαίτερα ἐπίκαιρὴ ἐπισήμανση ποὺ ἔκανε ὁ Παντελῆς Πρεβελάκης τὸ
1980 πάντοτε ἀπὸ τὸ βῆμα αὐτό. «Ἡ σημαία εἶναι ἡ ἐλευθερία. Ἡ
ἐνιαία φύση τοῦ Ἑλλήνα συναιρεῖ τὸ αἰσθητὸ μὲ τὸ νοητό. Ἡ σημαία
εἶναι φυσικὸ σύμβολο καὶ ὄχι ἀλληγορία... Αὐτὴ ἡ γνώση μπορεῖ ν' ἀ-
ποδειχθεῖ ἐφόδιο πρώτης ἀνάγκης στοὺς νέους ἀγῶνες τοῦ ἔθνους».

Τὸ μεγάλο ἐρώτημα σήμερα εἶναι ἂν τὸ ἔθνος εἶναι σὲ θέση νὰ
ἀντλήσει ἀπὸ τὸ 21 διδάγματα χρήσιμα γιὰ τὴ μελλοντικὴ του πορεία
ποὺ προδιαγεγραμμένα γίνεται σὲ δρόμο δύσβατο μὲ πολλαπλὲς ἀντι-
ξοότητες.

Ὁ συνδυασμὸς ραστώνης καὶ συχνοῦ παραλογισμοῦ ποὺ ἐπικρατεῖ

στήν κοινωνία μας, στη δημόσια και την ατομική ζωή μας οδηγεί μᾶλλον σὲ ἀρνητική ἢ στήν καλύτερη περίπτωση σὲ ἀμφίβολη ἀπάντηση.

Ἄν στὰ ναυπηγεῖα μας ἐπικρατοῦσε τὸ πνεῦμα τῶν μπαρουτόμυλων τῆς Δημητσάνας, δὲν ἀντιλαμβάνομαι γιατί δὲν θὰ μπορούσαν νὰ κατασκευάσουν τὰ ἀπαραίτητα πλοῖα τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ μας.

Μικρὸ ποσοστὸ τῶν ἐλλειμμάτων ὅποιασδήποτε ἀπὸ τὶς μείζονες Δημόσιες ἐπιχειρήσεις Κοινῆς Ὠφέλειας θὰ ἦταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ ἱδρυθοῦν ἔδρες ἐλληνικῶν σπουδῶν σὲ 100 πανεπιστήμια ἀνὰ τὸν κόσμο.

Πρὶν ἀπὸ ἓνα μῆνα μίλησε στήν αἴθουσα αὐτὴ τὸ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας, ὁ καθηγητὴς κ. Κριμιζῆς, ἐρευνητὴς μεγάλου διαμετρήματος τῆς περίφημης NASA. Μεταξὺ τῶν ἄλλων περιέγραψε ἐπιστημονικὴ συσκευή ὑψηλῆς τεχνολογίας ποὺ ἐπινόησε καὶ κατασκεύασε ὁ ἴδιος μὲ τοὺς συνεργάτες του, ἡ ὁποία στέλνει στὴ γῆ, ἀπὸ τὸ δορυφόρο μὲ τὸν ὁποῖο ταξιδεύει στὸ διάστημα πολύτιμες πληροφορίες.

Ἀνάλογης ἐπιστημονικῆς στάθμης ἀνακοίνωση πρὶν ἀπὸ 2 ἢ 3 ἐβδομάδες ἔκανε ἄλλο ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας, ὁ καθηγητὴς κ. Σεφέρης ποὺ καὶ αὐτὸς ζεῖ καὶ ἐργάζεται στὶς Η.Π.Α.

Ὅλοι γνωρίζομε ὅτι τὸ κρυφὸ σχολειό, τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸ σύστημα, ἡ πνευματικὴ ἀνθιση τοῦ ἐλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰῶνα, ἀποτέλεσε θεμέλιο στοιχεῖο καὶ κινητήρια δύναμη τῆς ἐθνεγερσίας τοῦ 21. Γιὰ τὴν μετὰ τὴν Ἀλωση ἐλληνικὴ παιδεία γενικότερα, ἔχουν γίνει ἀπὸ τὸ βῆμα αὐτὸ μνημειώδεις ὁμιλίες ἀπὸ μεγάλες πνευματικὲς προσωπικότητες μὲ προεξέρχοντα τὸν μακαριστὸ Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν Χρυσόστομο τὸ 1927 καὶ τὸ 1935. Καὶ αὐθόρμητα ἀναδύεται τὸ ἐρώτημα. Τί ἐμποδίζει τὴν αἰμοδοσία τοῦ ἐθνικοῦ κορμοῦ ἀπὸ τὴν τεράστια δεξαμενὴ τῶν ἐλληνικῆς καταγωγῆς ἐπιστημόνων ποὺ διαπρέπουν σ' ὅλο τὸν κόσμο; Ἰδιαίτερα αὐτῶν ποὺ διαπρέπουν στὸν τομέα ὑψηλῆς τεχνολογίας. Πόσο δύσκολο εἶναι νὰ δημιουργηθοῦν προϋποθέσεις ἐργασίας καὶ ἀμοιβῆς τους, τέτοιες, ὥστε νὰ προσελκυσθοῦν νὰ ἐργασθοῦν μὲ πλήρη ἢ μερικὴ ἀπασχόληση στὴ χώρα τῶν γο-

νιῶν ἢ τῶν προγόνων τους; Καὶ κυριαρχεῖ ἓνα ἀκόμη ὀξύτερο ἐρώτημα: Ἐπιτρέπεται μιὰ ἐλεύθερη καὶ σχετικῶς εὐημεροῦσα χώρα, σήμερα στὸ τέλος τοῦ 20οῦ αἰῶνα νὰ ἀδιαφορεῖ στὴ μακρὰ μετανάστευση ἢ ἀκόμη πιὸ συχνὰ στὴν ὀριστικὴ ἀπώλεια τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ ἀνθοῦ τῆς νέας γενιᾶς;

Μήπως εἶναι ἀναγκαῖος ὅρος γιὰ ν' ἀφυπνισθοῦμε ἡ ὁλοσχερῆς ὑποδούλωσή μας στοὺς σύγχρονους Σουλτάνους, τὸ χρῆμα, τὰ ἐντόπια καὶ διεθνῇ Μέσα Μαζικῆς Ἐπικοινωνίας, τὶς ΗΠΑ καὶ τοὺς μεγιστάνες τῆς Εὐρώπης;

Μήπως ὅμως πραγματικὰ δὲν εἴμαστε ἐλεύθεροι; Μήπως ἔχουν ἤδη χαλκευθεῖ ἀόρατα δεσμὰ ποὺ κρατοῦν φυλακισμένες τὴ σκέψη καὶ τὴν ψυχὴ μας; Πῶς ἀλλιῶς μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ παρακμιακὴ μας πορεία σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ κατ' ἐξοχὴν ἔπρεπε νὰ μεγαλουργοῦμε σὲ ὅλα τὰ πεδία;

Ποιὲς φωνές καὶ ποιοὶ λόγοι ἐπιτέλους μποροῦν νὰ συγκινήσουν καὶ νὰ ἐνεργοποιήσουν τὴ συλλογικὴ ἐθνικὴ μας συνείδηση;

Ποῦ κρύφτηκαν τὰ φυλετικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὑπεροχῆς μας; Μὰ ἡ ὑπεροχὴ τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 21 δὲν βρισκόταν στὰ γονίδιά τους. Στὴν πυρωμένη καρδιά καὶ ψυχὴ τους βρισκόταν. Τὴν ὥρα τῆς λευτεριᾶς οἱ περισσότεροι ἥρωες ποὺ τὴν κατέκτησαν μὲ τ' ἄρματα ἦσαν ἤδη μέσα στὴ γῆ ποὺ εἶχαν σώσει. Σήμερα ὁ ἀγώνας δὲν εἶναι μόνο γιὰ τὶς ἐπόμενες γενιές. Τοὺς καρποὺς τοῦ νέου 21 θὰ τοὺς γευτοῦν οἱ ἴδιοι οἱ ἀγωνιστές του.

Ὁ μεγαλύτερος ἀντίπαλός μας σήμερα εἶναι ὁ κακὸς ἑαυτός μας. Εἶναι τὸ νέο πρόσωπο τῆς διχόνοιας. Τὸ 21 δὲν ἔγινε μὲ τὴ λογικὴ. Ἐγινε παρὰ τὴ λογικὴ. Ἐγινε μὲ τὸ θυμικόν, ἀπὸ πάθος ἠθικόν. Σημάδεψε ψηλά, πάνω ἀπὸ τοὺς λογισμοὺς καὶ τοὺς ὑπολογισμοὺς. Σημάδεψε τὸ θαῦμα. Φαίνεται ὅτι καὶ ἡ εἰρηνικὴ ἐπανάσταση, ὁ ἐκσυγχρονισμός, ἡ μεταρρύθμιση ἢ ὅπως ἀλλιῶς κι ἂν λέγεται ἡ πορεία πρὸς τὴν οἰκονομικὴ, τὴν κοινωνικὴ καὶ κυριότατα τὴν ἐκπαιδευτικὴ, τὴν παιδευτικὴ ἀνάπτυξη, διαδικασίες δηλαδὴ καθαρῶς ὀρθολογικές, δὲν μποροῦν στὸν

τόπο αὐτὸ νὰ εὐδοκιμήσουν χωρὶς τὸ κέντρισμα τοῦ θυμικοῦ. Χωρὶς τὸ φιλότιμο καὶ τὸν φιλοπρωτεῖσμό τοῦ Ἑλλήνα. Τὸ μέγα ζητούμενο εἶναι πῶς θὰ συντελεσθεῖ τὸ νέο αὐτὸ θαῦμα.

Ἄς ἀφήσουμε σήμερα τὶς καρδιές μας ἀνοιχτὲς νὰ ρουφήξουν τὸ ἁγίασμα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ τοῦ 21. Ὅσο βαθύτερα ἀποσύρεται τὸ 21 στὰ ἄδυτα τοῦ παρελθόντος καὶ στὰ ἄδυτα τῆς ψυχῆς μας τόσο περισσότερο γίνεται ποιητικό. Καὶ ἡ σημερινὴ μέρα, λουσμένη στὸ φῶς τοῦ 21, εἶναι ἡ πιὸ ποιητικὴ καὶ ἐρωτικὴ μέρα γιὰ τὸν ἑλληνισμό. Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι θὰ ξαναβροῦμε τὴν πίστη καὶ τὴ δύναμη νὰ ἐπαναλάβουμε τὸ 21 μὲ τὰ μέσα ποὺ ἀπαιτοῦν οἱ καιροί. Ἄς ριχτοῦμε στὴ δουλειὰ καὶ στὰ γράμματα γιὰ νὰ μὴ χρειαστεῖ νὰ ριχτοῦμε πάλι στ' ἄρματα.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΝ ΤΟΥ 1821

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΜΑΡΚΟΥ ΣΙΩΤΗ

Θεοφιλέστατε, ἐκπρόσωπε τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Κυρίου Σεραφεῖμ,

Ἐξοχώτατε Κύριε Ὑπουργέ τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων¹, Κύριοι Βουλευταί, Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Κύριοι συνάδελφοι, Κυρίαι καὶ Κύριοι,

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις τοῦ 1821, τῆς ὁποίας τὴν 176ην ἐπέτειον πανηγυρίζουν αὔριον οἱ ἀπανταχοῦ Ἕλληνες, ὑπῆρξε, κατὰ τὴν ἀντικειμενικὴν κρίσιν τῶν ἐγκρίτων ἱστορικῶν, ἡμετέρων καὶ ξένων, ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον ἀξιοθαύμαστα γεγονότα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἓνα πραγματικὸν θαῦμα. Καθόσον δι' αὐτῆς ἐπραγματοποιήθη μετὰ ἀπὸ

1. Πρόκειται περὶ τοῦ κυρίου Γερασίμου Ἀρσένη.

368 χρόνια σκληροτάτης σκλαβιάς, ἀπεριγράπτων βασανιστηρίων καὶ θλίψεων, ταπεινώσεων καὶ ψυχικῆς ἐξουθενώσεως, ἡ ἐξανάστασις τοῦ Ἑθνους ἡμῶν. Ἐνευ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης ἡ αἰωνία Ἑλλάς θὰ εἶχε λησμονηθῇ ἀπὸ μακροῦ, ὥς ἔχουν λησμονηθῇ τόσοι ἄλλοι μεγάλοι καὶ ἰσχυροὶ λαοὶ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας.

Ἡ φρικαλέα μανία τῶν βαρβάρων σφαγέων τοῦ πλέον ἀπανθρώπου κατακτητοῦ ἐνωρὶς ἐκορέσθη, διότι ἡ ἡγεσία αὐτῶν δὲν ἤθελεν ἄλλους νεκρούς, ἀλλὰ μόνον σκλάβους, διὰ νὰ δουλεύουν καὶ διὰ νὰ τοὺς ἐξουθενώσουν ἀπανθρώπως. Ἡ βασιλὶς τῶν Πόλεων, ἡ ὁποία ὑπερηφάνως ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ ἱδρυτοῦ της, τοῦ αὐτοκράτορος Μ. Κωνσταντίνου, ἡ πόλις τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Ὑπερμάχου Στρατηγοῦ, τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἡ ὁποία ἐγνώρισεν ἐπὶ χίλια καὶ πλέον ἔτη τὸ θεϊκὸν μεγαλεῖον τῆς δόξης, ὥς Πρωτεύουσα τῆς ἀνεπαναλήπτου θεοκρατικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπέπρωτο νὰ γνωρίσῃ καὶ τὸ ἀπύθμενον βάθος τῶν θλίψεων τῶν κατοίκων της ἐκ μέρους τοῦ βαρβάρου κατακτητοῦ.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ὁ ἱδρυτὴς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, χάρις εἰς τὴν πολιτικὴν του διορατικότητα ὠργάνωσε θεοκρατικῶς τὸ πολίτευμα τῆς αὐτοκρατορίας του, βασισθεὶς εἰς τὴν ἔντονον, πηγαίαν καὶ αὐθόρμητον θρησκευτικότητα τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων του. Αὐτὴν ἀκριβῶς, ἡ ὁποία συνέβαλεν ἀποφασιστικῶς καὶ κατὰ τὸν πλέον ἐνδεδειγμένον τρόπον εἰς τὴν ἐξέγερσιν τοῦ 1821.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, εἰς τὴν ἀπόφασίν του νὰ ὀργανώσῃ θεοκρατικῶς τὴν αὐτοκρατορίαν του, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰδιαζούσης ἐντόνου θρησκευτικότητος τῶν Χριστιανῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων του, ἐνισχύθη ἀπὸ τὰς παροτρύνσεις τῆς Μητέρας του Ἀγίας Ἑλένης καὶ ἀπὸ τὰς συμβουλὰς τοῦ ἀφωσιωμένου εἰς αὐτὸν πνευματικοῦ συμβούλου του Εὐσεβίου, τοῦ Ἐπισκόπου Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης.

Ἄμεσος συνέπεια τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὑπῆρξεν ἡ δημιουργία νέων θεσμῶν, ἰδιαίτερας πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς σημασίας. Οἱ θεσμοὶ οὗτοι ἦσαν: Πρῶτον, ὁ θεσμὸς τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπετεύχθη, εἰς μίαν πολυτάραχον

ἐσωτερικῶς ἐποχὴν, ἡ ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν πνευματικὴ γαλήνη καὶ ἐνό-
της Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Δεύτερον, ἡ ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου
ἄθροα ἐμφάνισις τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀποκλειστι-
κῶς ἐκ τῆς τάξεως τῶν κατ' ἐξοχὴν διανοουμένων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς
ἐκείνης, τῶν Ἀλεξανδρινῶν, τῶν Ἀντιοχιανῶν, τῶν Ἱεροσολυμιτῶν,
τῶν Καππαδοκῶν, ὡς καὶ τῶν Κωνσταντινοπολιτῶν, ἀπὸ τοῦ Μ. Ἀ-
θανασίου μέχρι καὶ τοῦ Μ. Φωτίου. Τρίτον, ἡ προβολὴ τῆς ἐνδογενοῦς
Ἐκκλησιαστικῆς Ὁρθοδοξίας, διὰ τῆς «Ὁρθοπραξίας», τῆς ἐμπράκτου
δηλαδὴ βιώσεως τῶν ἀληθειῶν τοῦ Εὐαγγελίου ὑπὸ τῶν μεγάλων Ἀ-
σκητῶν τῆς ἐρήμου καὶ τῶν Μοναστηρίων, ὅπου κατέφευγον κατ' ἐπι-
ταγὴν τῆς ἐντόνου προσωπικῆς ἐκάστου θρησκευτικότητος. Ἡ ἐκεῖ
ἀποκτωμένη ἐξέχουσα πνευματικὴ ἐμπειρία, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν
ἐξ αὐτῶν προέλευσιν κατὰ κανόνα ὅλων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι διέλαμψαν
καὶ ὡς μεγάλοι Ἱεράρχαι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ
σοφία καὶ ἡ μόρφωσις αὐτῶν ὑπερέβαιναν εἰς ἕκτασιν καὶ πνευματικό-
τητα πάντας τοὺς κλασσικοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους, ποιητάς, ρήτορας
καὶ λοιποὺς διανοουμένους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Δι' αὐτῶν ἐνηρμονί-
σθη κατὰ τρόπον ἀξιοθαύμαστον ἡ ὄντως λεπτὴ καὶ διεισδυτικὴ εἰς τὰ
πεδία τῶν ἀγνώστων μυστηρίων ἑλληνικὴ διανόησις πρὸς τὰς ὑπερφυ-
σικὰς ἀποκαλύψεις τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὰς ἀναφερομέ-
νας ἰδίως εἰς τὸ νόημα τῆς ζωῆς καὶ εἰς τὴν κατὰ Θεὸν σωτηρίαν τοῦ
κόσμου διὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ.

Τὰ προϊόντα αὐτῆς τῆς πλέον ἀρμονικῆς συνθέσεως ἑλληνικῆς δια-
νοήσεως καὶ χριστιανικῆς πίστεως ὑπῆρξαν ἑκατοντάδες ἐμπνευσμένων
συγγραμμάτων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπαγιώθη ἡ «Ἑλληνικὴ Ὁρθοδοξία».
Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τούτων ἔχουν ἰδιαιτέρως διὰ τοὺς Ἑλληνας
Χριστιανούς, προσωπικὴν καὶ μάλιστα διαχρονικὴν ἀξίαν τὰ καθαρῶς
Λειτουργικὰ κείμενα τῆς Θείας Λατρείας, αἱ ἀκολουθίαι δηλαδὴ τῆς
Θείας Λειτουργίας, τῶν ἐπτὰ Μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τόσαι
ἄλλαι Ἀκολουθίαι, ὡς αἱ τῶν «Παρακλήσεων» καὶ τοῦ «Ἀκαθίστου
Ὑμνου». Δι' ὅλων αὐτῶν ἀνακουφίζεται ἡ καρδία τῶν παρακολου-

θούντων αὐτὰς καὶ ἡ ψυχὴ των ὀπλίζεται μὲ καρτερίαν, ὑπομονὴν καὶ θάρρος εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τὰς δυσκολίας τῆς ζωῆς.

Ἄλλα μεγαλειώδη πνευματικὰ προϊόντα αὐτῆς τῆς ἁρμονικῆς συζεύξεως τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως καὶ τῶν ἀληθειῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ὑπῆρξαν ἡ πλουσιωτάτη ὕμνολογικὴ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις, ἡ τονικὴ ψαλτικὴ, ἡ ἐπιβλητικὴ μελωδικὴ Βυζαντινὴ Μουσικὴ, καὶ ἡ ὀρθόδοξος εἰκονογραφία, τῆς ὁποίας ἡ τεχνοτροπία χαρακτηρίζεται διὰ τὴν ἀπαράμιλλον μεταφυσικὴν ἱεροπρέπειαν, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ὁ νοῦς καὶ ἡ καρδία τῶν προσκυνούντων καὶ ἀσπαζομένων αὐτὰς «ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει». Τέλος, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἱερῶν ναῶν, μάλιστα δὲ τοῦ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ, ἡ συμβολίζουσα τὴν θεϊκὴν ἐνότητα τῶν ἐπιγείων πρὸς τὰ ἐπουράνια καὶ ἐπισυνάγουσα εἰς μίαν τρόπον τινὰ ὀργανικὴν συγχορδίαν πάντα τὰ προαναφερθέντα ἐπιτεύγματα τῆς ἁρμονικῆς ταύτης συζεύξεως ἑλληνικῆς διανοήσεως καὶ χριστιανικῆς πίστεως, διὸ καὶ λειτουργεῖ αὕτη ὡς τὸ ἀσφαλέστερον καταφύγιον πάντων τῶν ἐν ἀνάγκαις εὐρισκομένων.

Ἡ εὐδωσις τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἐκείνου ἀγῶνος τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς πολλοὺς παράγοντας. Περὶ τῆς συμβολῆς καὶ τῶν περιστατικῶν ἐνὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν διετυπώθησαν πολλὰ ἀπόψεις, ἀσφαλῶς καὶ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου. Εἷς ἐκ τῶν οὐσιαστικωτέρων παραγόντων τούτων ὑπῆρξε καὶ ἡ θρησκευτικότης τῶν τότε Ἑλλήνων, ἡ ὁποία παρουσίαζεν ἀνέκαθεν κάτι τὸ ὅλως ἰδιάζον. Πρόκειται περὶ τῆς αὐτῆς θρησκευτικότητος, τὴν δύνανται τῆς ὁποίας ἐξετίμησεν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ τὴν κατέστησε θεμέλιον ἀρραγὲς τῆς θεοκρατικῆς ὀργανώσεως τῆς αὐτοκρατορίας του. Χάρις εἰς τὸν παράγοντα τοῦτον ἡ ἐξέγερσις τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821 προσέλαβε καὶ θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Καθόσον ὅλοι οἱ τότε Ἕλληνες ἐνσυνειδήτως ἠγωνίζοντο «ὕπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος».

Περὶ τοῦ ἰδιάζοντος χαρακτῆρος τῆς θρησκευτικότητος τῶν Ἑλλήνων ὑπογραμμίζεται κατ' ἀρχὴν ὅτι ὁ Δημιουργὸς Θεός, ὁ «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτοῦ» ποιήσας τὸν ἄνθρωπον, ἐφωδίασεν τὴν ὑπόστασιν

αὐτοῦ διὰ πολλῶν χαρισμάτων, ἐν τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ἡ θρησκευτικότης αὐτοῦ. Εἶναι δὲ ἡ θρησκευτικότης αὕτη πανανθρώπινον οὐσιαστικὸν στοιχεῖον, διὰ τὸν προορισμὸν του, ὡς τὴν παρουσίασεν καὶ αὐτὸς ὁ Πλούταρχος εἰς τὴν Ἐπιστολὴν του πρὸς Κολώτην (1125, Ε'). Ἀσφαλῶς ἡ θρησκευτικότης αὕτη ἐκπηγάζει ἀπὸ τὴν πνοὴν τῆς ζωῆς τοῦ Δημιουργοῦ Θεοῦ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνθρώπου, ὡς συνάγεται ἀπὸ τὰ γραφόμενα εἰς τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως 2,7· «καὶ ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν». Δὲν πρόκειται δὲ ἀπλῶς καὶ μόνον περὶ τῆς ζωῆς τοῦ πλασθέντος ὕλικου σώματος τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν ἔχουν καὶ ἅπαντα τὰ ζῶα, χωρὶς νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῶν, ἀλλὰ περὶ τῆς θεϊκῆς ρίζης τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς ὁποίας ὅλως φυσικῶς καὶ αὐτομάτως ἐκπηγάζει ἡ θρησκευτικότης αὐτοῦ. Αὕτη ἡ πνοὴ τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν προσωπικὴν ζωὴν τοῦ κάθε ἀνθρώπου, ὡς ἡ εἰδοποιὸς διαφορά αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀλόγων ζώων, ἀναδεικνύει τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωὴν μετὰ θεϊκοῦ λόγου, ἐκφραζομένου διὰ τῆς θρησκευτικότητος ἐκαστου, ἡ δύναμις τῆς ὁποίας κατατείνει εἰς τὴν ἐξομοίωσίν του πρὸς τὸν Θεόν.

Ἡ θρησκευτικότης πάντως τῶν ἀλλοθρήσκων λαῶν, ὡς καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν πρὸ Χριστοῦ ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐξεδηλοῦτο μόνον διὰ ἀνθρωπολογικῶν καὶ κοσμολογικῶν παραστάσεων. Πλὴν ὅμως τὸ ἔντονον ἐνδιαφέρον τῶν Ἑλλήνων σοφῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος διὰ τὰ μεταφυσικὰ θέματα καὶ ἡ τακτικὴ ἐνασχόλησίς των μὲ αὐτά, συνέβαλλον εἰς τὴν ἐκφράσιν τῆς φυσικῆς ιδιοτυπίας τῆς θρησκευτικότητός των. Ὑπογραμμίζεται ὅτι ἡ λέξις «θρησκευτικότης» ἦτο ἄγνωστος ἐξ ἴσου εἰς τοὺς πρὸ Χριστοῦ Ἑλληνας φιλοσόφους, ὡς καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς. Πάντως ἐξεφράζετο ἡ ἔννοια αὐτῆς κατὰ κινῶνα διὰ τῆς λέξεως «θεοσέβεια» ἢ ἄλλως πως περιφραστικῶς. Ὡς μχρτυροῦν δὲ τὰ περισσότερα τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν συγγραμμάτων ἀπὸ τῶν προομηρικῶν ἀκόμη χρόνων, τὰ ἱερὰ Τεμένη, τὰ Μαντεῖα καὶ

οἱ βωμοὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἡ θεοσέβεια τῶν π.Χ. κατοίκων τῆς ἐξετείνετο πέραν τῶν ἐνδικοιτημάτων τῶν ὁμοπαθῶν πρὸς αὐτοὺς θεοτήτων, εἰς τὴν ἀναζήτησιν τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, τοῦ Ἀγνώστου καὶ εἰς αὐτοὺς μόνου ὑπάρχοντος Ἀληθινοῦ Θεοῦ. Τὸν βωμὸν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εἶδεν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος εἰς τὴν Πνύκα τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν (Πράξ. 17, 22).

Ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἑθνῶν Παῦλος, κατὰ κύριον δὲ λόγον Ἀπόστολος τῶν Ἑλλήνων, ἐγνώριζε καλῶς τὴν μεταφυσικὴν αὐτὴν ρίζαν τῆς θεοσεβείας πάντων τῶν ἀνθρώπων, τὴν ὁποίαν ἀντιλαμβάνεται ὀρθῶς ἐκφραζομένην ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν ἐναντι τῆς Ἀκροπόλεως ἐγκατάστασιν τοῦ βωμοῦ «Τῷ Ἀγνώστῳ Θεῷ», διὸ καὶ τοὺς ἀποκαλεῖ «διδασκαλούς τῶν εἰδωλολατρῶν» (Πράξ. 17, 22 ἐξ.), παραπέμπει δὲ καὶ εἰς τὸ σχετικὸν κείμενον τῆς διδασκαλίας τοῦ Ποιητοῦ Ἀράτου, περὶ τῆς πνευματικῆς συγγενείας τῶν ἀνθρώπων μετὰ τοῦ Ἀγνώστου εἰς αὐτοὺς Θεοῦ των· «ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, ὥς καὶ τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασιν» (Πράξ. 17, 28 πρβλ. Ἀράτου 305-240 π.Χ., «Φαινόμενα» 5). Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος διατηρεῖ μέχρι τοῦ τέλους τῆς ζωῆς του ἀκμαίαν τὴν συνείδησιν τῆς ἰσραηλιτικῆς καταγωγῆς του, διὸ καὶ χαρακτηρίζει τὴν πώρωσιν τῆς θρησκευτικότητος τοῦ περιουσίῳ λαοῦ τοῦ ἔθνους του ὡς «Μυστήριον», τὸ Μυστήριον τῆς ὑπὲρ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ προνοίας τοῦ Θεοῦ, ἀκριβῶς διότι ἡ πώρωσις αὕτη ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοανθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ κλήσεως τῶν ἄλλων ἐθνῶν εἰς τὴν διὰ τοῦ Εὐαγγελίου Του παρεχομένην σωτηρίαν, εἰς τὴν ὁποίαν τελικῶς θὰ προσέλθουν καὶ αὐτοὶ οἱ Ἰσραηλῖται (Ρωμ. 11, 13-26).

Εἰς αὐτὴν τὴν ζῶσαν ἐν ἡμῖν μεταφυσικὴν ρίζαν τῆς θρησκευτικότητος τῶν Ἑλλήνων, τὴν ὁποίαν οἱ Ἰσραηλῖται ἄφησαν νὰ ἀπολιθωθῇ, βασιζόμενος ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδήλωσε σαφῶς καὶ κατηγορηματικῶς εἰς τοὺς προσελθόντας πρὸς αὐτὸν Ραββίνους· «Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς» (Ματθ. 21, 43). Ὅτι δὲ ἐννοοῦσε τὸ ἔθνος

τῶν Ἑλλήνων τεκμαίρεται ἐκ τῆς ἀπαντήσεώς Του, «Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου», τὴν ὁποίαν ἔδωσε πρὸς τοὺς δύο Μαθητάς Του Ἀνδρέαν καὶ Φίλιππον, εὐθύς ὡς οὗτοι τὸν ἐπληροφόρουν ὅτι «Ἑλληνές τινες» ἤθελον νὰ τὸν ἴδουν (Ἰωάν. 12, 23). Καὶ αὐτὴ ἡ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ κλήσις τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Δαμασκοῦ κατὰ τὸν διωγμὸν ἐκεῖνον τῶν πρώτων Χριστιανῶν τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ ἡ οὕτω γενομένη ἀνάθεσις εἰς τὸν νέον Ἀπόστολον τοῦ Χριστοῦ τοῦ εὐαγγελισμοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀξίας τῆς φυσικῆς καὶ κατὰ κανόνα πάντοτε ἀκμαίας θρησκευτικότητος τῶν Ἑλλήνων. Αὕτῃ ἡ πνοὴ τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ μόνον ὡς ἐν ἀπλοῦν συναίσθημα ἱεροῦ δέους ἐξαρτήσεως τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τοὺς ποικίλους κινδύνους τῆς ζωῆς του. Διότι αὕτη λειτουργεῖ, εἰς ὅσους τὴν διατηροῦν ἐν ἀκμῇ, ὡς μία ἔντονος σεισμικὴ δύναμις, προσωπικοῦ διαλόγου αὐτῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Ἀγίων Του, ὡς συνέβαινε πάντοτε μὲ τοὺς λεγομένους «Νηπτικοὺς» ἢ «Μυστικοὺς» Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας. Ἐνταῦθα ἀρκεῖ νὰ ἀναφερθῇ καὶ μόνον τὸ ὄνομα τοῦ στρατηγοῦ Μακρυγιάννη, μὲ τὰ «Ὁράματα καὶ τὰ θαύματά του».

Πᾶσα συνομιλία μετὰ τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῆς ἀπλῆς προσευχῆς μέχρι τῆς σωματικῆς ἐκστάσεως (2 Κορ. 12, 1—5), εἶναι ὑπόθεσις πάντοτε μεγάλης ἀκμῆς τῆς θρησκευτικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ὅλοι οἱ Ἀγιοὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ συνωμίζουν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁ Μωϋσῆς, οἱ Προφῆται τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ὁ ἡγαπημένος Μαθητὴς τοῦ Χριστοῦ, ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, εἰς τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως. Αὐτοὺς ἐμιμοῦντο καὶ οἱ εὐλαβεῖς ἀγωνισταὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἐχει δὲ μεγάλην ἀξίαν τὸ γεγονὸς τῆς ἐκφράσεως τῆς θρησκευτικότητος ταύτης ὡς τοῦ οὐσιαστικωτέρου κοινοῦ χαρακτηριστικοῦ πάντων τῶν Ἑλλήνων.

Τὴν ἀντίληψιν ταύτην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ θρησκευτικότης κάθε ἀνθρώπου ἐκπηγάζει ἀπὸ τὴν ἐνυπάρχουσαν εἰς τὴν προσωπικὴν του ὑπόστασιν πνοὴν τῆς ζωῆς τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ, ὑπαγορεύουν πολλὰ χω-

ρία τῆς τε Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὰ ὅποια ἄλλως δυσκόλως ἐρμηνεύονται. "Όλα αὐτὰ τὰ χωρία ἀναφέρονται συγκεκριμένως εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, «δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένοντο», εἰς τὴν σχέσιν δηλαδή τῆς ζωῆς τοῦ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς τὴν ζωὴν ἑνὸς ἐκάστου τῶν πιστευόντων εἰς Αὐτόν. Διὰ πάντα Χριστιανὸν ἡ θρησκευτικότης αὐτοῦ τροφοδοτεῖ τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴν του. Διὸ καὶ ἐπέρχεται ὁ πνευματικὸς θάνατος αὐτοῦ, καὶ πρὸ τοῦ φυσικοῦ του θανάτου, ὅταν ἀπολιθωθῇ ἡ ἐν αὐτῷ φυσικὴ πηγὴ καὶ ρίζα τῆς θρησκευτικότητός του. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς τὸ ἐκ τοῦ χοῦς ὕλικόν σῶμα τοῦ κάθε ἀνθρώπου καθιστᾷ ὑποχείριον τὴν ἀμαρτωλὴν ψυχὴν αὐτοῦ, μέχρι τῆς διαλύσεως καὶ αὐτοῦ διὰ τοῦ φυσικοῦ θανάτου, τῆς ψυχῆς του τελοῦσης ἐν ἀναμονῇ τῆς Δευτέρας Πιχρουσίας τοῦ ἱστορικοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτε καὶ πάλιν θὰ δοθῇ ἡ πνοὴ τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ εἰς τὰς ψυχὰς πάντων τῶν ἀνθρώπων (Ἰεζεκιήλ 37, 5-14).

Ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι ἡ διάκρισις, τὴν ὁποίαν κάμνει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος εἰς τὴν πρώτην πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολήν του (5, 23) μεταξὺ τῆς ἐν ἡμῖν πνοῆς τοῦ Θεοῦ (τοῦ πνεύματος) καὶ τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τῶν λεγομένων του εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ὁ Παῦλος προβάλλει τὸ πνεῦμα (πνοή) τοῦ ἀνθρώπου ὡς τὸν πρῶτον παράγοντα τοῦ προσωπικοῦ ἁγιασμοῦ ἑνὸς ἐκάστου τῶν ἀνθρώπων. «Αὐτὸς ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς, καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθείη». Διὰ τοῦτο καὶ συνίστα ὀλίγον προηγουμένως, εἰς τὸν στίχον 19, πρὸς τοὺς ἀναγνώστας τῆς Ἐπιστολῆς του· «Τὸ πνεῦμα μὴ σβέννυτε». Νὰ ἐπαγρυπνοῦν δηλαδή διὰ τὴν διατήρησιν ἀκμαίας τῆς ἐν ἡμῖν πνοῆς ταύτης τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ. Πάντως δὲν νοεῖται ἐνταῦθα τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, οὔτε τὰ χαρίσματα αὐτοῦ, τὰ παρεχόμενα εἰς τοὺς πιστοὺς κατὰ τὸ βάπτισμα αὐτῶν, ὡς συνήθως ἐρμηνεύεται τὸ χωρίον τοῦτο. Εἰς μίαν τοιαύτην περίπτωσιν θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο ἄλλο ρῆμα, ἀντὶ τῶν «σβέννυτε, προφητείας μὴ ἐξουθενεῖ-

τε...». Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος διασώζει ἐνταῦθα μᾶλλον τὴν περὶ τῆς θρησκευτικότητος τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὡς ἐνὸς κατ' ἐξοχὴν πνευματικοῦ ἐφοδίου τοῦ «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ» ποιηθέντος ἀνθρώπου. Ἡ μετὰ ταῦτα Πατερικὴ ἀνθρωπολογία ἀντελαμβάνετο τὴν θρησκευτικότητα τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἔκφρασιν τῆς «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ» ὑποστάσεως αὐτοῦ μόνον ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς, δὲν ἡσχολήθη δὲ περισσότερον περὶ τῆς ἐν ἡμῖν πνοῆς τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλωστε καὶ οἱ ἀσχοληθέντες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος Θρησκευτολόγοι μὲ τὸ εἰδικὸν τοῦτο θέμα τῆς Φιλοσοφίας τῆς Θρησκείας, τὸ θέμα τῆς θρησκευτικότητος τοῦ ἀνθρώπου, ἀναγνωρίζουν εἰς γενικὰς γραμμὰς τὴν ὑπαρξιν εἰς τὴν ὑπόστασιν κάθε ἀνθρώπου κοινῆς ἐνδογενεῦς πηγῆς, διὰ τῆς ὁποίας ἐκφράζεται ἡ πνευματικὴ συγγένεια μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἡ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξάρτησις τῶν πάντων καὶ ἡ ἀφοσίωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν παντοδυναμίαν, τὴν πανσοφίαν καὶ τὴν παναγαθότητα τοῦ ἀνωτάτου καὶ κατὰ πάντα ὑπερτελείου ὄντος, τοῦ μόνου ὑπάρχοντος ἀληθινοῦ Θεοῦ¹.

Αὕτῃ ἀκριβῶς ἡ θρησκευτικότης ὑπηγόρευε τὴν συμπεριφορὰν ὅλων τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ἀποφράδος ἐκείνης ἡμέρας τῆς 29ης Μαΐου τοῦ ἔτους 1453, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔπεσεν ἡ βασιλὶς τῶν πόλεων εἰς τὰς βαρβάρους ὁρδὰς Μωάμεθ τοῦ πορθητοῦ. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐβασάνιζεν ὅλους τοὺς θεοσεβεῖς Ἕλληνας τὸ ἐρώτημα· «διατί ἐπέτρεψεν ὁ Θεὸς ἡ πόλις νὰ τουρκεψῇ;» Τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἔδιδε τὸ ἀγιογραφικῆς ἐμπνεύσεως λόγιον· «Ἀμαρτίαι γονέων παιδεύουσι τέκνα» (πρβλ. Ἐξόδου 34, 7. Ἀριθμ. 14, 8. Δευτ. 5, 9). Πάντες ἀνελογίζοντο οὕτω τὰ σφάλματα καὶ τὰς παραλείψεις τῶν ὑπευθύνων, διὰ τὴν ἀσφά-

1. Σημειοῦνται ἐνταῦθα μόνον τῶν ἀξιολογωτέρων θρησκευτολόγων τὰ ὀνόματα, οἱ ὅποιοι ἡσχολήθησαν μὲ τὸ θέμα τοῦτο. Πρόκειται περὶ τῶν R. Otto, F. Heiler, G. van der Leeuw, John Hessen, A. Anwander, August Brunner, Albert Lang, Paul Tillich. Ἰδιαιτέρως σημειοῦται ἐνταῦθα τὸ βιβλίον τοῦ Νορβηγοῦ Eivind Berggrav, τὸ ὁποῖον μετέφρασεν ἑλληνιστὶ ὁ Ν. Ι. Λούβαρις, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Ψυχικὴ πηγὴ τῆς Θρησκείας», Ἀθῆναι 1946.

λειαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, προγόνων των, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Σταυροφοριῶν, καὶ κυρίως τὴν διείσδυσιν καὶ ἐντὸς τῶν παλατίων τῶν θανασίμων διενέξεων, τῆς διαφθορᾶς καὶ τοῦ ἐγκλήματος¹.

Οἱ πάντες ἔβλεπον εἰς τὸ πρόσωπον Κωνσταντίνου, τοῦ μέχρι θανάτου πιστοῦ ἐθνομάρτυρος βασιλέως, τὸ πρῶτον ἐξιλαστήριον θῦμα τῆς μεγάλης ἐκείνης θυσίας ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος, τὴν ὁποίαν ἦσαν πρόθυμοι νὰ δεχθοῦν καὶ οἱ ἴδιοι. Πρὸς τοῦτο οἱ ἀπανταχοῦ Ἕλληνες κατέφευγον, κατ' ἐπιταγὴν τῆς θρησκευτικότητός των, νυχθημερὸν εἰς τὰς Ἐκκλησίας, ἐκζητοῦντες τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Ἀγίων Του. Ἀξία ὑπογραμμίσεως εἶναι ἡ ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος πολλαπλὴ δραστηριότης Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων εἰς Ὀδησὸν καὶ Πετρούπολιν, ὁ ὁποῖος συνέταξε μάλιστα καὶ εἰδικὴν προσευχὴν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος². Πάντες ἐνισχύοντο εἰς τὰς προσπαθείας των ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ Προφήτου Ἡσαΐου· «Ἡ σωτηρία ἡμῶν ἐν καιρῷ θλίψεως» (Ἡσαΐου 33,2. 49,8). Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ νόημα τῶν θλίψεων εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἐπαναδραστηριοποίησις τῆς θρησκευτικότητός των. Δι' ὅλους τοὺς ὑποδούλους ἴσχυον τὰ λόγια τοῦ προφητάνакτος Δαυὶδ· «Κύριε ἐν θλίψει ἐμνήσθημέν σου» (Ψαλμ. 58, 17. 76, 3. 80, 8. 85, 7. Πρβλ. Ἡσαΐου 26,16). Οἱ οὕτω προσευχόμενοι ὑπὸ τοὺς θόλους τῶν Ἐκκλησιῶν ὠπλίζοντο μὲ καρτερίαν καὶ ἀποφασιστικότητα νὰ θυσιάσουν καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν των. Ἐκεῖ πάντες ὡς μία ψυχὴ ἔζων ἐκστάσει τὸ ὄραμα τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἑθνους, ὡς τὴν ἱερωτέραν προσωπικὴν ὑπόθεσιν τῆς ζωῆς των. Αὕτη ἔπρεπε ὅπως δῆποτε νὰ διασφαλισθῇ. Αἱ ἀπαιτούμεναι πρὸς τοῦτο προϋποθέσεις ἦσαν ἀκριβῶς τὰ πραγματικὰ αἷτια τῆς μακρᾶς ἐκείνης καθυστερήσεως, τὴν ὁποίαν διεκτραγωδεῖ ὁ ἐθνικός μας ποιητής, Διονύσιος ὁ Σολωμὸς εἰς τὴν τετάρτην στροφὴν τοῦ Ἑθνικοῦ μας Ὑμνου:

1. Ὁρα Μ. Α. Σιώτου, Θεολογικὴ θεώρησις τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως «Ἐπετηρὶς Νεοελληνικῶν Σπουδῶν», τόμ. Ε', 25-38.

2. Ὁρα Ἰωάννου Α. Μπουγάτσου, Ἡ συμβολὴ τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων εἰς τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, Ἀθῆναι 1996, 108-112.

«'Αργεie νάλλθη ἐκείνη ἡ ἡμέρα
Καὶ ἦταν ὅλα σιωπηλά,
Γιατὶ τὰ 'σκιαζε ἡ φοβέρα,
Καὶ τὰ πλάκωνε ἡ σκλαβιά».

Οἱ πάντες ἀντελαμβάνοντο ὅτι ἄνευ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἀγῶνος οὐδεμίαν ἀξίαν θὰ εἶχον αἱ θυσίαι των, ὅπως οὐδεμίαν ἀξίαν θὰ εἶχεν ὁ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ ἐξιλαστήριος θάνατος τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἄνευ τῆς Ἀναστάσεώς Του καὶ τῆς μετ' αὐτὴν ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας Του. Ὅλοι οἱ ἀγωνισταὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἐγνώριζον καλῶς ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσίς των ἦτο πρωτίστως ἰδικόν των ἔργον καὶ κατὰ δεύτερον λόγον χρέος τῶν συμπαθούντων αὐτοὺς Φιλελλήνων. Τὴν λογικὴν ἀντίληψιν ταύτην ἐνίσχυεν καὶ ἡ ἱερότης, τὴν ὁποίαν προσέδιδον πάντες εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας των, εἰς τὴν ἐπιθυμίαν των δηλαδὴ νὰ ἐπανακτῇσουν καὶ πάλιν ἓνα καθαρῶς νέον θεοκρατικὸν κράτος, ἀκριβῶς ὡς καὶ οἱ ἴδιοι ἔζων τοῦτο, καίτοι ἦσαν σκλάβοι, διὰ τῆς συχνοτέρας κατὰ τὸ δυνατόν παρακολουθήσεως τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τῆς Θείας Λατρείας, ἐπισφραγίζοντας τὰς κοινὰς προσευχὰς των μὲ τὸν θούριον βυζαντινὸν ὕμνον· «Τῇ Ὑπερμάχῳ Στρατηγῷ τὰ νικητήρια...». Ὡς Ἑλληνες Χριστιανοὶ ἐγνώριζον καλῶς τὸ νόημα καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν Ἑλλήνων Σοφῶν (Πλάτωνος, Ἐπιστολὴ ε', 354 ε', Στοβαίου, τοῦ Νεοπλατωνικοῦ, Γνωμολογικὸν 31¹) καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης (I Κορ. 7, 21-24. Πέτρ. Α' Καθολικὴ Ἐπιστολὴ 2, 13-19). Τὸ νόημα καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῆς ἐξέφραζον καὶ τὰ συνθήματα τῶν ἀγωνιστῶν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821· «καλύτερα μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ, παρὰ σαράντα χρόνια σκλαβιά καὶ φυλακὴ», ὡς καὶ τὸ ἀπλούστερον «ἐλευθερία ἢ θάνατος».

Ἡ θρησκευτικότης τῶν ἀγωνιστῶν ἐκείνων τοῦ 1821 συνέβαλλεν

1. Ὅρα παρὰ G. Kittell, Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, Stuttgart 1935, τόμ. 2, 489. «Ἐλευθερία ἐστὶ τὸ τῆς ἀρετῆς ὄνομα». Πρβλ. Μ. Α. Σιώτου, Ἡ θρησκευτικὴ ἀξία τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας, Ἀθῆναι 1974, 14-15.

καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς αὐστηρᾶς μυστικότητος τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν ἡγετῶν τοῦ ἁγῶνος, ὡς καὶ τῶν ὑπευθύνων προσώπων, τὰ ὅποια ἀδιστάκτως ἀνελάμβανον τὴν ἐκτέλεσιν σοβαρωτάτων εἰδικῶν ἀποστολῶν. Τὴν ἀνάγκην αὐτῆς τῆς μυστικότητος ἐξέφραζεν ἡ ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων παρεχομένη ἔνορκος διαβεβαίωσις πολλῶν ἀγωνιστῶν, πρὸς ἔκφρασιν τῆς συνειδήσεώς των περὶ τῆς ἱερότητος τῆς οὕτω ἀναλαμβανομένης ἀποστολῆς των, ὡς ὑποθέσεως κατ' ἐξοχὴν ἱερᾶς.

Τὸ ἀποκορύφωμα τῆς συμβολῆς τῆς θρησκευτικότητος τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821 ἐξεφράσθη τὴν 13ην Μαρτίου τοῦ ἔτους ἐκείνου διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν ὀπλαρχηγῶν τῶν περισσοτέρων περιοχῶν τῆς χώρας εἰς τὴν Ἱερὰν Μονὴν τῆς Ἀγίας Λαύρας, εἰς τὸν ναὸν τῆς ὁποίας, μετὰ τὴν τέλεσιν τῆς Θείας Λειτουργίας καὶ τὴν εὐλογίαν τῶν ὅπλων ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, ὑψώθη τὸ ἱερὸν λάβαρον τῆς ἐθνεγερσίας.

Νέαν φάσιν συμβολῆς τῆς θρησκευτικότητος τῶν ἀγωνιστῶν τῆς ἐπαναστάσεως τὸ 1821 ἀπετέλεσαν τὰ γεγονότα τοῦ λίαν ἐπικινδύνου διχασμοῦ τῶν Ὀπλαρχηγῶν τῆς, ὁ ὁποῖος διήρκεσε σχεδὸν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1823 μέχρι καὶ τοῦ 1828. Ἡ συμβολὴ αὕτη εἶχεν ἐπικέντρον τὸ θαῦμα τῆς ἀνευρέσεως τῆς θαυματουργοῦ Εἰκόνος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου τοῦ 1823, κατόπιν ἀλλεπαλλήλων ὁραμάτων τῆς Μοναχῆς Πελαγίας τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Κεχροβουνίου τῆς Τήνου.

Ἡ πληροφορία τῆς ἀνευρέσεως τῆς θαυματουργοῦ Εἰκόνος ταύτης, ἡ ὁποία ἀστραπιαίως διεδίδετο καὶ μεταξὺ τῶν ἀγωνιστῶν εἰς τὰς δυσκολωτάτας πρώτας ἡμέρας τοῦ διχασμοῦ των, ἐχαιρετίσθη ὑπὸ πάντων ὡς ὁ προάγγελος τῆς ὑπερσχύσεως τῆς ἐνότητος πάντων καὶ τῆς τελικῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑθνους. Τὴν ἐλπιδοφόρον ἀπήχησιν ταύτην τοῦ θαύματος τῆς ἀνευρέσεως τῆς Θαυματουργοῦ Εἰκόνος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου εἰς Τῆνον ἐξέφραζον καὶ αὐτοὶ οἱ ἀγωνισταὶ τῆς ἐπαναστάσεως μὲ τὸν νέον θούριον ὕμνον «Εὐαγγελίζου γῇ χαρὰν μεγάλην,

αίνεῖτε οὐρανοὶ Θεοῦ τὴν δόξαν». Πράγματι ἡ θρησκευτικότης τῶν ἀγωνιστῶν συνέβαλε καὶ πάλιν ἀποφασιστικῶς, ὥστε νὰ ἐκλαμβάνεται ὑπὸ πάντων τὸ γεγονὸς τῆς ἀνευρέσεως, κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας τῆς θαυματουργοῦ Εἰκόνης τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, ὡς ἡ θετικωτέρα ἐγγύησις ὁλοκληρώσεως τοῦ δράματος τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑθνους. Κατόπιν τῆς ἀνευρέσεως τῆς θαυματουργοῦ Εἰκόνης ταύτης, οἱ εὐλαβεῖς ἀγωνισταὶ ἀντελαμβάνοντο τὴν Παναγίαν Θεοτόκον καὶ πάλιν ὡς τὴν ὑπέρμαχον Στρατηγὸν τοῦ Ἑθνους, ἀναλαμβάνουσιν τὴν ἱερὰν πανοπλίαν τοῦ θείου ἐλέους ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας καὶ προμαχοῦσαν ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς των ἀνεξαρτησίας. Ἐντεῦθεν κατανοεῖται καὶ ὁ διακαὴς πόθος πάντων τῶν ἀγωνιστῶν νὰ ἔλθουν τὸ ταχύτερον δυνατὸν ὡς προσκυνηταὶ εἰς τὸν τόπον τῆς εὐρέσεως, διὰ νὰ ἀντλήσουν εὐλογίαν καὶ δύναμιν, πρὸς εὐόδωσιν τοῦ ἀγῶνός των. Πρῶτος προσῆλθεν ὁ Πυρπολητὴς Κωνσταντῖνος Κανάρης. Μετὰ ἀπὸ αὐτὸν ὁ Ναύαρχος Ἀνδρέας Μιαούλης, ἐν συνεχείᾳ ὁ ὀπλαρχηγὸς Γεώργιος Καραϊσκάκης καὶ ὁ Στρατηγὸς Μακρυγιάννης, διὰ δευτέραν μάλιστα φορὰν μετὰ τῆς οἰκογενείας του. Καὶ ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ γένους Ἀνθιμος Γαζῆς προσῆλθεν ὡς προσκυνητῆς, καὶ παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν εἰς Τήνον διδάξας εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐγκαινισθῆναι «Ἑλληνικὸν Σχολεῖον». Τὸ 1838 ἐπεσκέφθη, ὡς προσκυνητῆς τῆς θαυματουργοῦ Εἰκόνης, ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Νικήτας Νικηταρᾶς. Ὁ Βασιλεὺς Ὁθων ἦλθε δὲ, κατὰ τὰ ἔτη 1833 καὶ 1844. Ὡς προσκυνητῆς προσῆλθε καὶ αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκος ΣΤ', τὴν 3ην Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1836, ὁ ὁποῖος καὶ παρέμεινεν εἰς Τήνον ἐπὶ ἑν δεκαήμερον.

Ἐν τῷ μεταξὺ συνεχῶς ἐγίνοντο νέα θαύματα τῆς ἱερᾶς εἰκόνης. Ἐν ἑξ αὐτῶν πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ ἐντὸς ἐνὸς καὶ μόνον ἔτους ἀποπεράτωσις τοῦ μεγάλου ναοῦ, ὡς ἔχει σήμερον, ἄνευ ἰδιαιτέρων φροντίδων τῶν ὑπευθύνων προυχόντων τῆς Τήνου. Καθόσον τὰ ἀπαιτούμενα ὑλικά, τὰ ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια, οἱ ἀπαιτούμενοι τεχνικοί, καὶ πᾶν ὅ,τι ἄλλο, ἐπεσωρεύοντο ἐν ἀφθονίᾳ. Δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονῇται ὅτι πρό-

κειται περὶ τοῦ πρώτου δημοσίου ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος καὶ περὶ τοῦ πνευματικωτέρου καθιδρύματος τῆς χώρας, τὸ ὁποῖον ἀνηγέρθη μέσα εἰς τὴν κλαγγὴν τῶν ὅπλων τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑθνους.

Ἡ Τήνος προηγουμένως εἶχε προσφέρει ἀξιολόγους ὑπηρεσίας εἰς τὸν ἑνοπλον ἀγῶνα τῆς ἐθνεγερσίας. Οἱ ἀπανταχοῦ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος διακρινόμενοι Τήνιοι προσέφερον ἄνευ ἐξαιρέσεως γενναίας χορηγίας, τακτικώτερον δὲ πάντων τῶν ἄλλων οἱ ἐπιτυχῶς διεξάγοντες τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον, μετ' ἔδραν τὴν Τεργέστην, εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας, μέχρι καὶ τῆς Ρωσίας. Αἱ μεγάλαι αὐταὶ χρηματικαὶ χορηγίαι διετίθεντο ὑπὸ τῶν προυχόντων τῆς Τήνου εἰς τὴν κατάρτισιν ἀποσπασμάτων ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, διὰ τῶν ὁποίων ἐνισχύοντο τακτικῶς τὰ τάγματα τῶν ἱερολοχιτῶν καὶ τῶν πλοίων τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Τήνιος Ἀντώνιος Μοσχᾶτος ἀναφέρει εἰς τὴν διδακτορικὴν του διατριβήν, ἡ ὁποία εἶχεν ὡς θέμα τὴν ἱστορίαν τῆς νήσου Τήνου, καὶ ἡ ὁποία ἐνεκρίθη τὸ ἔτος 1855 ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς πόλεως Γοττίγγης, ὅτι μόνον οἱ δύο Τήνιοι ἔμποροι Δρόσος Δρόσος καὶ Ἰάκωβος Παξιμάδης εἶχον ἀποστείλει εἰς Τήνον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον 203. 500 ἰσπανικὰ τάληρα κατὰ τὰ ἔτη 1822-1826¹. Ἀξία μνείας εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ λογίου Τηνίου Ἀθανασίου Καρδαμίτση, ὁ ὁποῖος ἐπὶ μακρὸν ὑπηρέτησεν ὡς ὑπασπιστὴς τοῦ Λάμπρου Κατσώνη, εἰς τὸν στόλον του², μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ ὁποίου μονίμως ἐγκατεστάθη εἰς τὴν γενέτειράν του, ὅπου καὶ διετέλεσεν ὁ πρῶτος Γραμματεὺς τοῦ Πανελληνίου Ἱεροῦ Ἰδρύματος τῆς Εὐαγγελιστρίας, κατὰ τὰ ἔτη 1823-1835³.

1. Ὁ ἀκριβὴς τίτλος τοῦ βιβλίου τούτου εἶναι: *De insula Teno ejusque historia commenatio. Dissertatio inauguralis quam amplissimi Philosophorum ordinis consensu et auctoritate in Academia Augusta ad summos in Philosophia honores rite inpetrandos scripsit Antonius Moschato, Graecus ex insula Teno oriundus, Goettingae, MDCCCLV.*

2. Ὁρα Δημ. Ζ. Σοφιανοῦ, Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ εἰς τὴν βενετοκρατούμενην καὶ τουρκοκρατούμενην Τήνον. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἑπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τόμ. Θ', 1971 σελ. 128.

3. Μ. Α. Σιώτου, Ἡ ἑκατονπεντηκονταετηρὶς τῆς Παναγίας τῆς Τήνου, Ἀθήναι 1973, 29, 45.

Προηγούμενως εἶχε προσφέρει τὴν ζωὴν του εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑθνους ὁ Τήνιος Φιλικός, σύμβουλος τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε', Γεωργαντόπουλος, ἀπαγχονισθεὶς τὴν 17ην Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1821. Ἡ σημαία τῆς ἀνεξαρτησίας ὑψώθη ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Παλαμάρη τὴν 31ην Μαρτίου 1821, τὴν δὲ 20ὴν Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐγένεν εἰς τὸν ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν τῆς Τήνου ἡ πάνδημος τελετὴ τῆς δοξολογίας, ἐπὶ τῇ ἀπελευθερώσει τῶν περισσοτέρων περιοχῶν τῆς χώρας.

Οἱ κάτοικοι τῆς Τήνου διεκρίνοντο ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων διὰ τὴν φιλοπατρίαν των, τὴν θεοσέβειάν των, καὶ τὴν φιλανθρωπίαν των. Ὁ διαμένων εἰς Παρισίους κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐθνεγερσίας Τήνιος τὴν καταγωγὴν ἱατροφιλόσοφος Μᾶρκος Φίλιππος Σαλῶνης ἔγραφε τὸ ἔτος 1808 εἰς τὸ βιβλίον του «Voyage à Tinos», τὸ ὁποῖον μετὰ ἔτη μετέφρασεν ἑλληνιστί, μετὰ σχολίων, ὁ ἐπίσης Τήνιος Δημήτριος Μ. Μαυρομαρᾶς¹ περὶ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ συμπολιτῶν τὰ ἐξῆς: «Οἱ συμπολῖται μου, εἴτε διὰ τὰς ἀρετάς των, εἴτε διὰ τὰς γνώσεις των, ἀμιλλῶνται πρὸς τοὺς ἐνδόξους προγόνους των, καὶ πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς οἱ μᾶλλον πεπαιδευμένοι ἄνδρες τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος»². Πράγματι διεκρίνοντο οἱ Τήνιοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ διὰ τὴν καθόλου ἀνωτέραν ἐκπολιτιστικὴν στάθμην τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς των, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐτύγγανε τῆς προσοχῆς καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν μεγάλων τότε χωρῶν, ὡς τεκμαίρεται ἐκ τῆς λειτουργίας εἰς Τήνον τεσσάρων Προξενείων, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Αὐστρίας, τῆς Ὁλλανδίας καὶ τῆς Ρωσίας³. Πάντως τὸν κυριώτερον τόνον προσέδιδεν εἰς τὴν στάθμην ταύτην ἡ ἔντονος βιωματικὴ θεοσέβειά των. Τὸ γεγονὸς τοῦτο συνάγεται καὶ

1. Ὅρα Δημητρίου Μ. Μαυρομαρᾶ, Ἱστορία τῆς Τήνου μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ μετὰ τινων παρατηρήσεων ὑπὸ τοῦ διδασκάλου Δημητρίου Μ. Μαυρομαρᾶ, προσεκδοθεῖσα δὲ ἐν Παρίσις ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ Μάρκου Φιλ. Σαλῶνη τῷ 1809, ἐκδίδεται νῦν ἑλληνιστί, Ἐν Ἀθήναις 1888. Πρβλ. Κώστα Καιροφύλα, Ἱστορικαὶ σελίδες Τήνου, Ἐν Ἀθήναις 1930, 184-187.

2. Ὅρα Δ. Μ. Μαυρομαρᾶ, ἐνθ' ἄνωτ. 71.

3. Αὐτόθι, σελ. 23.

ἀπὸ τὰ πάρα πολλὰ Ἐξωκλήσια τῆς Τήνου, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔχει τὴν ἰδικήν του ἱστορίαν καὶ διαχρονικὴν τὴν ἐπίδρασιν του ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν κατοίκων τῆς νήσου¹.

Αἱ πολλαὶ τοπικαὶ θρησκευτικαὶ παραδόσεις τῆς Τήνου ἐνισχύουν τὰς ἱστορικὰς πληροφορίας ὑπὲρ μιᾶς μακροχρονίου ἀμέσου ἐπικοινωνίας τῶν κατοίκων τῆς μετὰ τῶν Πατριαρχείων Ἱεροσολύμων, Ἀλεξανδρείας καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐντεῦθεν δικαιολογεῖται ἡ διὰ μέσου τῶν αἰώνων διατήρησις καθαρᾶς πάντοτε καὶ ἐν ἀκμῇ τῆς προσωπικῆς θρησκευτικότητος τῶν Τηνίων, ὡς τῆς ἐκφράσεως αὐτῆς ταύτης τῆς πνοῆς τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ μέσα εἰς τὴν ὑπόστασιν των. Οὕτως ἐπιτρέπεται νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ Τήνος ὡς ἓνα πραγματικὸν θερμοκήπιον τῆς θρησκευτικότητος τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ Τήνος παρουσιάζετο οὕτω περισσότερον ἐνδεδειγμένη νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν εὐνοίαν αὐτὴν τῆς Παναγίας Θεομήτορος, διὰ τῆς ὁποίας ἐπέπρωτο ὁ ἱστορικὸς ἐκεῖνος Εὐαγγελισμὸς τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀγγέλου Γαβριήλ, εἰς τὴν πόλιν Ναζαρέτ, νὰ συνταυτισθῇ πρὸς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ὑποδούλου ἑλληνικοῦ Ἔθνους, διὰ τῆς ἀνευρέσεως τῆς θαυματουργοῦ εἰκόνης, τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου 1823 εἰς τὰ ἐρείπια παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ. Καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Παναγίας ἀκτινοβολοῦσε τὸ γλυκὺ οὐράνιον φῶς τῆς λυτρώσεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν δυνάμεων τοῦ κακοῦ. Ἡ στενὴ συσχέτισις τῶν δύο τούτων γεγονότων ὑπηγόρευε τὸν καθορισμὸν τῆς 25ης ἐκάστου Μαρτίου διὰ τοῦ Β.Δ. 15/27.3.1868, ὡς κοινῆς ἑορτῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Παναγίας Θεομήτορος καὶ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἑορτῆς. Διὰ τοῦ Διατάγματος ἐκείνου ὠρίζετο ἡ παρουσία Ὑπουργοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς, ὡς ἐκπροσώπου τῆς ἐκάστοτε Κυβερνήσεως, μετὰ κλιμακίου ἀνωτάτων ἐκπροσώπων τῶν Ὑπουργείων Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καὶ τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας. Ἐκτοτε δὲ καθιερώθη ἡ μεταφορὰ ὅλων αὐτῶν τῶν ἐπισήμων ἐκπροσώπων τοῦ Ἔθνους ἀπὸ τοῦ Πει-

1. Ὁρα Μ. Α. Σιώτου, Τὰ Ἐξωκλήσια τῆς Νήσου Τήνου, Ἐν Ἀθήναις 1961.

ραιῶς εἰς Τῆνον τὴν προτεραίαν τῆς ἑορτῆς διὰ ἑνὸς ἢ καὶ περισσοτέρων πλοίων τοῦ Πολεμικοῦ μας Στόλου μὲ πλήρη σημαριοστολισμόν.

Ἡ ἐξέχουσα πνευματικότης τῶν Ἑλλήνων διὰ μέσου τῶν αἰώνων συνεπάγεται καὶ τὴν ὑψηλὴν κατὰ Θεὸν ἀποστολὴν αὐτῶν εἰς τὸν κόσμον, ἐκείνην ἀκριβῶς τὴν ὁποίαν ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτοὺς ὁ κατὰ σάρκα ἑνανθρωπήσας Ἰησοῦς Χριστός, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ μόνου ἐν Τριάδι ἀληθινοῦ Θεοῦ. Τὴν κατὰ καιροὺς πλήρη ἀνταπόκρισιν τῶν Ἑλλήνων εἰς αὐτὴν τὴν θεῖαν ἀποστολὴν των ἐπιμαρτυροῦν τὰ πραγματικὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Οὐδεμία ἄλλη δύναμις εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτρέψῃ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἐλαττώματα τῶν Ἑλλήνων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται κατὰ καιροὺς καὶ ὑποβαθμίζουν ἐπικινδύνως τὴν πνευματικότητα αὐτῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πηγαίαν θρησκευτικότητα ἡμῶν. Αὕτη λόγῳ τῆς θείας φύσεώς της ἐνώνει ὅλους τοὺς Ἕλληνας μὲ αὐτὸ τοῦτο τὸ ὑπὲρ πάντων τῶν ἀνθρώπων κοινὸν θέλημα τοῦ πανοικτίρμονος Θεοῦ. Πρόκειται, ὡς ἤδη ἐτονίσθη ὑπὲρ ἐπαρκῶς, περὶ τῆς δυνάμεως τῆς πνοῆς τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία ὑπάρχει εἰς τὴν «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ» ὑπόστασιν τοῦ κάθε ἀνθρώπου. Θεολογικῶς δὲν ταυτίζεται αὕτη μὲ τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων, καθόσον ψυχὴν ἔχουν καὶ οἱ μὴ διακρινόμενοι διὰ τὴν θρησκευτικότητά των, ὡς λ.χ. οἱ ὀρθολογισταὶ καὶ οἱ ἄπιοι¹.

Ἐπὶ λόγος. Ἡ θρησκευτικότης τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν τὸ ἀρραγὲς θεμέλιον τῆς πνευματικότητός του καὶ τῆς ἐλευθέρως ὀρθοδόξου ἀποστολῆς του εἰς τὸν κόσμον. Ἡ θεϊκὴ αὐτὴ ρίζα τῆς θρησκευτικότητός του πρέπει συνεχῶς νὰ παραμένῃ ζωντανὴ καὶ δραστηκὴ. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐννοεῖ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος διὰ τῆς συστάσεώς του πρὸς τοὺς ἀναγνώστας τῆς πρώτης πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολῆς του (5, 19) «Τὸ πνεῦμα μὴ σβέννυτε». Προϋποθέτει δὲ ἡ σύστασις αὕτη δύο τινά. Πρῶτον, συνεχῇ πρὸς τοῦτο ἐπαγρύπνησιν κάθε Ἕλληνας, καὶ δεύτερον συλλογικὴν μέριμναν τῶν ὑπευθύνων ἡγετῶν τοῦ λαοῦ τούτου,

1. Ὁρα Eivind Berggrav, μν. ἔργ. 1 ἐξ. καὶ Johannes Hessen, Religionsphilosophie, 2. Aufl., München - Basel 1955, τόμ. 224-245.

μάλιστα δὲ τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν, πρὸς διασφάλισιν καὶ ἀνάπτυξιν πασῶν τῶν προϋποθέσεων καὶ τῶν περιστατικῶν διατηρήσεως ἀκμαίας πάντοτε τῆς θρησκευτικότητος ταύτης τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἄλλως σύσσωμον τὸ Ἔθνος διατρέχει τὸν κίνδυνον τῆς ἀποξηράνσεως καὶ ἀπολιθώσεως τῆς ἐν ἡμῖν θεϊκῆς ρίζης τῆς θρησκευτικότητος ἡμῶν. Βεβαίως ἀνέκαθεν ὑπῆρχεν ὁ κίνδυνος οὗτος, πλὴν ὅμως ἀνάλογος πρὸς αὐτὸν ὑπῆρξε πάντοτε καὶ ἡ κρατικὴ φροντὶς πρὸς ἀντιμετώπισίν του.

Κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίαις ὁ κίνδυνος αὐτὸς κατέστη ἐνεστῶσα τραγικὴ πραγματικότης, ἐπεκτεινομένη ὅλον ἐν καὶ περισσότερον εἰς τὰ διάφορα στρώματα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, μάλιστα δὲ εἰς τὰς τάξεις τῆς ἐλληνικῆς Νεολαίας. Σήμερον οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν θρησκευτικῶς ἀδιαφορούντων Ἑλλήνων ἔχασαν μετὰ τῆς θρησκευτικότητός των καὶ τὸ νόημα τῆς ζωῆς, ἀνεπανορθώτως ζῶντες τὰς καθημερινὰς ἀθλιότητας τῆς κακοδαιμονίας τοῦ κόσμου, ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων εἶναι ἡ φθορὰ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἡ μεγάλη διαφθορὰ τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Εἰς πάντας εἶναι γνωσταὶ αἱ τρομακτικαὶ συνέπειαι τῆς διαδόσεως τῶν ναρκωτικῶν, αἱ ἀκατανόμαστοι πράξεις τῶν ἠθικῶς καὶ κοινωνικῶς διεφθαρμένων ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι καταλήγουν εἰς τὰς φυλακὰς καὶ παρέχουν εἰς τοὺς οἰκείους των καὶ τὸ κράτος δυσεπίλυτα προβλήματα καὶ μεγίστας δαπάνας.

Δι' ὅλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις τὸ ἐπίσημον κράτος ἔχει τὴν εὐθύνην, τὸ χρέος, τὴν ἀρμοδιότητα, ὡς καὶ τὸ συμφέρον, νὰ λαμβάνῃ ἐκάστοτε τὰ πλέον ἐνδεδειγμένα μέτρα προστασίας καὶ ἀναπτύξεως τῆς πηγαίας θρησκευτικότητος σύμπαντος τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Διότι αὕτη μόνη ἀποτελεῖ τὴν μεγαλυτέραν ἐγγύησιν τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν πάσης φύσεως ἀθλιότητων τῆς ζωῆς τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, πρὸς δόξαν Θεοῦ καὶ τῆς αἰωνίας Πατρίδος μας. Ζήτω τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος!